

טעון גניזה

בס"ד

האם אתרוג עם
פיטם הוא חומרא
בעלמא?

איך נשמרה
המסורת לאורך
השנים?

מדוע העדיפו גדולי
ישראל שבכל הדורות
לברך על אתרוג מרוקאי?

אתרוגי מרקו

היחוס וההידור
באתרוג אחד

א מנה לנביא ארצה אל אמרמי מרוקו בקובא אלסניכא!

תוכן הענינים

פתח השער - הבשורה המרעישה	3
הקדמה - ותזמין לי אתרוג נאה	5
פרק א' הישוב היהודי במרוקו משנים קדמוניות	8
פרק ב' המסורת העתיקה מימי קדם	11
פרק ג' משלחת הרבנים מטעם מרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל	15
פרק ד' דעת מרנן הגר"ח והגר"ז מבריסק זצוק"ל	19
פרק ה' דעת מרנן הגה"ק מסאטמאר זצוק"ל וגאב"ד ירושלים בעל המנחת יצחק זצוק"ל	22
פרק ו' דעת מרנן חכמי ומאורי ספרד הגה"ק הבאבא סאלי, מרן הגר"מ מאזוז בעל איש מצליח ומרן הגר"ע יוסף זצוק"ל	25
פרק ז' כל תנאי ההידור ב"אתרוגי בענעדיקט"	29

בעריכת קובץ זה נעזרנו בספר החשוב 'פרי עץ הדר'
מהגה"צ רבי ישראל דוד הארפענעס שליט"א,
וכן ממאמרו של הרב אביחי בן ססי שליט"א שהתפרסם בגיליון 'דורות'.

פתח השער

הבשורה המרעישה

מזה עידן ועידנים ידוע בקרב מחבבי מצוה וה"מבינים" באמת בארבעת המינים מעלתו המיוחדת של האתרוג המרוקאי. הן מהפן ההלכתי, בהיותו עונה בשלימות ובהידור על כל דרישות ההלכה, והן מצד יחוסו המפואר והברור, כאשר ידוע כי כבר מאות רבות של שנים ברציפות נהגו גדולים וטובים לברך עליו. זאת בנוסף לודאות הברורה כי אתרוגים אלו לא הורכבו מעולם כפי שנקרא בפנים הקונטרס.

נתונים אלו הם שהקנו מאז ומעולם חביבות מיוחדת לאתרוג המרוקאי מאת גדולי ישראל והמדקדקים במצוות, דבר שיצר ביקוש רב אחריהם. דא עקא,

שמחמת חוקי הייבוא כפי שהיו עד עתה היה קשה להשיגם בארץ, ועיקר השוק של אתרוגי מרוקו היה בחו"ל, שם היה לאחד הזנים המבוקשים ביותר. אותם מדקדקים מארץ ישראל שלא הסכימו לוותר על ההידור שבאתרוג מרוקאי, או אלו מגדולי ישראל שהידרו לברך דוקא עליו,

היו צריכים להביאו מחו"ל בדרכים לא דרכים. וכן להיות במתח רב מדי שנה: האם האתרוג המיוחל יגיע ויעבור את כל תלאות הדרך, וכן כשיגיע – איזה אתרוג יגיע, האם יהיה גם נאה חיצונית ומהודר בפנימיותו, כיון שלא יכלו לייבא הרבה אתרוגים, וכל אחד דאג לעצמו לאתרוג – שנים, ולא היתה מציאות של ברירה ובחירה ע"י הקונה.

מציאות זו יצרה מצב שאתרוגי מרוקו היו קשים מאד להשגה, וגם מחירם היה גבוה ולא שווה לכל נפש, עד אשר לאחר מאמצים מרובים והשתדלויות של יהודים המדקדקים במצוות לאשר כניסתם לארץ ישראל, חפץ ה' בידם הצליח ובסייעתא דשמיא נענתה פנייתם לפני כמה שנים לאשר ולייבא את האתרוג המרוקאי בצורה מסודרת לארץ, ולזכות בכך את כלל ישראל הדרים בארה"ק לקיים מצות ד' מינים עם אתרוג מיוחד בהידורו וביחוסו.

כאן נכנסו לתמונה בעלי המותג הידוע "אתרוגי בענעדיקט" אשר מוכרים ומפורסמים ביותר במשך שנים כמייבאי אתרוגי מרוקו מיוחדים בטיבם בחו"ל, ולקחו על עצמם את המשימה החשובה לשווק את אתרוגי מרוקו בארץ ישראל באותה מתכונת ובאותה הקפדה דקדקנית על כל קוצו של יו"ד, הן בכשרות המחמירה והן בטיב ויופי האתרוגים המשווקים על ידם, כאשר יחד עם זאת נעשים מאמצים כבירים שלמרות ההשקעה הגדולה יהיו האתרוגים ניתנים להשגה במחיר השווה לכל נפש. ומעתה כל החפץ להדר ולדקדק בפרי עץ הדר יוכל להוציא לפועל את כיסופי לבו לקיום מצות פרי עץ הדר בשלימות.

סמוכים ובטוחים אנו כי ציבור המדקדקים במצוות אניני הטעם ימצאו באתרוגי בענעדיקט את שאהבה נפשם, ויזכו לקיימים בהידור את מצות "ושמחתם לפני ה' אלקיכם" ע"י קיום מצות ארבעת המינים מהודרים ונאים.

באתרוגים

❧ הקדמה ❧

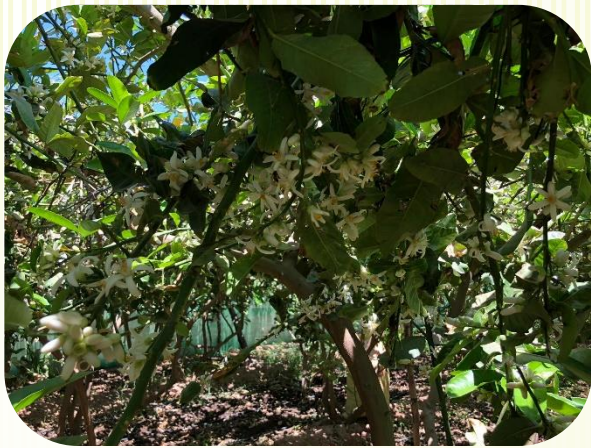
ותזמין לי אתרוג נאה

על איזה אתרוג נברך בסוכות

למהדרין במצוות בכלל ובד' המינים בפרט, חיפוש אחר אתרוג מהודר לברכה הינו בהחלט "פרוייקט" בפני עצמו בתוך כל ההכנות לחג הסוכות. משימה זו מתחילה עוד בעשי"ת, וכמובא בספה"ק שיש בזה אף כהוספה למטען הזכויות לטובה ביום הדין, ויש שלפעמים יתחילו בחיפושים אף לפני ר"ה. הזריזים תמיד ירצו להקדים כמה שיותר בכדי "לתפוס" אתרוג נאה ומהודר, עוד לפני שישזפו בו עיני ההמונים שיבואו לשוק ארבעת המינים בין יו"כ לחג הסוכות.

מלאכת הברירה, העיון והבדיקה של האתרוג דורשת עין מקצועית, חדה ושימת לב מרובה לכל פרט בפרי ההדר העדין. אולם עוד לפני שמגיעים לשלב זה אנו עומדים בפני החלטה חשובה לא פחות והיא: על איזה סוג של אתרוג נרצה לברך? בראש ובראשונה, הסיבה שמצריכה מחשבה והחלטה בנושא זה ידועה לכל, והיא בעיית האתרוגים המורכבים. על פולמוס הלכתי זה נשפך דיו רב וקולמוסים רבים נשתברו, וכמובן שיריעה קצרה זו לא תספיק למצות את הנושא בכללותו, לכן נגיש בזה רק סקירה קצרה ומתומצתת הנוגעת לעניננו.

כיום קיימים ב"ה בשוק האתרוגים כמה וכמה זנים של אתרוגים אשר הציבור הרחב סומך על חזקת היותם אינם מורכבים, אולם עדיין המדקדקין במצוות אינם מסתפקים בכך, ומחפשים ודורשים אחר אתרוג שיוכלו להיות בטוחים בו כי "אמיתי" הוא בעל יחוס ודאי, אשר ברור שלא התערב בעצו במשך כל השנים שום ענף מעצי פירות הדר אחרים.

והאמת כי הצדק עמם שיש לברר היטב את מסורת וחזקת האתרוגים, כפי שכבר כתבו הפוסקים שהעיקר באתרוג הוא המסורת מאבותינו ורבותינו מדור דור על מקום גידול האתרוגים, שנודע בודאי שלא נגעה שם הרכבה מאילן אחר, ואין לסמוך רק על סימני הכשרות של

האתרוג. וכדאיתא בחתם סופר (סי' ר"ז, הביאו המשנ"ב סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה) שהסימנים שהביאו הפוסקים לאו דאורייתא נינהו ולא נזכרו בש"ס, ודין האתרוג כדין עוף טהור שנאכל דוקא עפ"י מסורת ואין ללמוד עפ"י סימנים אלו להקל אלא להחמיר.

אלא שכאן עולה הקושי הגדול, כאשר לאדם מן השורה קשה מאד להתחקות ולדעת בבירור את טהרת המסורת של האתרוג אותו מחזיק הוא בידו, שהרי בני ישראל גלו מגולה לגולה נעו ונדו ממקום למקום, וכמעט שאי אפשר שתהיה מסורת רצופה על עצי האתרוג. ואף בארץ ישראל לא פסחה שאלת המורכב על עצי האתרוגים הקיימים בה, כאשר במשך השנים החלו מגדלים בני ברית ולהבדיל שאינם בני ברית להרכיב בעצי האתרוג.

במאמר שלפנינו נשתף את הקוראים הנכבדים בבירור מקיף על האתרוג המרוקאי "אתרוגי בענעדיקט", הן בחלק העיון והדרישה ביסודי ההלכות מתוך מו"מ עם גדולי הפוסקים, והן בחלק בירור המציאות והפרקטיקה יחד עם מומחים בתחום. נתאר בקצרה את ערש גדילתו וכיצד נשתמר זן מיוחד זה בטהרתו עד ימינו. במאמר ימצא הקורא סקירה מפורטת אודות התהליך שעובר האתרוג החל מנטיעתו ועד שמגיע לידי המהדרין מחבבי המצוה כלול בהדרו ובהידורו, וכן ידיעות מענינות נוספות הקשורות לנושא שכמעט ואין ידועות בציבור, וכל זאת מאת מקורות נאמנים ומוסמכים.

**המסורת
עליהם אין
בה הפסק
מימי קדם
ועד עתה
ונשתמרה
עד ימינו
בטהרתה,
ויחוסם
טהור ונקי
מכל חשש
הרכבה**

**ובזאת
מיוחד הזן
המרוקאי
שעליו סמכו
גדולי הדור
וענקי תורה
מכל העדות
והחוגים,
ספרדים
ואשכנזים,
חסידים
וליטאים**

לאחר כל הידיעות הללו מתקבלת מאליה תמונה בהירה אודות אתרוגי מרוקו המובילה למסקנה ברורה כי אתרוגים אלו מוחזקים באופן ברור ללא כל ספק שאין בהם חשש הרכבה, **ומיוחדים הם בכך שהמסורת עליהם אין בה הפסק מימי קדם ועד עתה ונשתמרה עד ימינו בטהרה, ויחוסם טהור ונקי מכל חשש הרכבה. וכפי הנראה במציאות שמעולם ועד היום לא נמצא אתרוג מורכב באתרוגי מרוקו.**

ולא רק שחזקתם לא הורעה כלל במשך כל שנות הגלות הארוכות, אלא אדרבה, החזקה נהיתה עם השנים בהירה וברורה עוד יותר. זאת לאחר שנשלחו למטעי הפרדסים רבנים חשובים בליווי אגרונומים מומחים לפרי הדר ע"י גופים שונים, כמסופר בארוכה בגוף המאמר.

יתירה מזו, כידוע פיזור עם ישראל בגלות גרם לכך שלכל קהילה יש את מנהגיה ומסורותיה, ומה שכשר ומקובל בעדה זו אינו בהכרח מקובל בעדה אחרת,

ולכל עדה הפוסקים עליהם נשענת וכן מסורת אבותיה מדור דור נהרא נהרא ופשטיה. כך גם במצות האתרוג אשר רבו גם רבו המחלוקות בענין זה לדעת איזה מן הזנים אכן נקי מחשש הרכבה וכשר לקיום המצוה. **ובזאת מיוחד הזן המרוקאי שעליו סמכו גדולי הדור וענקי תורה מכל העדות והחוגים, ספרדים ואשכנזים, חסידים וליטאים.**

כך, שהנוטל למצוה ומברך על אתרוג ממרוקו בעצם מברך על זן האתרוג המיוחד שעליו ברכו מאז ומקדם גדולי ישראל, הן חכמי המערב לדורותיהם, ועד גדולי ומאורי גדולי אשכנז מימי קדם ועד הדורות האחרונים.

מלבד היחוס החשוב של האתרוג המרוקאי הרי שגם על יופיו המיוחד והמרהיב אין חולק, כידוע לכל אשר יש לו מעט מושגים בארבעת המינים. מראהו הנקי, צורתו הסימטרית כאשר הפיטם ממוקם בדיוק מול העוקץ כנדרש בהלכה, גווניו היפים והפיטם החזק המזדקר ככתר.

פרק א'

הישוב היהודי במרוקו משנים קדמוניות

קיבלה יהדות מרוקו חיזוק משמעותי ע"י מגורשי ספרד שרבים מאד מהם התיישבו בצפון אפריקה (אמנם מגורשי ספרד התיישבו יותר בצפון מרוקו, בעוד יושבי הדרום נמנים על יושבי הארץ מימים ימימה).

מעולם לא חסרו ישיבות בארץ מרוקו, ואין דור שלא היו בו גדולי תורה ענקי רוח גדולי ומאורי האומה שאין היריעה מספקת לפרטם כי

יהודי מרוקו

גלות מרוקו היא מהגלויות הותיקות ביותר, לפי המסורת היהודים הראשונים שהגיעו למרוקו היו מבני עשרת השבטים אשר הוגלו מארץ ישראל ע"י סנחריב מלך אשור. בספר נר המערב (מאת הג"ר יעקב משה טולידנו זצ"ל – ראב"ד ת"א – יפו) מוצא סימוכין לעובדה זו מדברי הגמ' (סנהדרין צד.) המספרת שעשרת השבטים הגיעו לאפריקה לעיר "שוש" וכן ל"שוש תרי". ובאמת האזור בו גדלים האתרוגים נקרא "סוס" (sousse) וכן יש באותו אזור מקום הקרא "סוס שטוקא" שמשמעותו סוס אחרת, ולכאורה הוא המקום הנקרא בגמ' "סוס תרי", שגם משמעותו היא סוס נוספת – אחרת.

הישוב היהודי במרוקו גדל שוב לאחר חורבן ביהמ"ק השני, כשהגיעו לשם פליטים רבים ושבוים שנשלחו ע"י הרומאים לצפון אפריקה. בסוף ימי הביניים

קבר רבי דוד בן ברוך הכהן אזוג זצוק"ל

יהודי מרוקו בכפרים שבהרי האטלס

קברים ידועים אשר שוכנים סמוך
מאד לאזור מטעי הפרדסים.

הראשון הוא קברו של רבי דוד בן
ברוך אזוג הכהן, מגזע תרשישים
ונודע כצדיק פועל ישועות המלומד
בניסים. הסתלק בג' בטבת תקכ"א
ונקבר בכפרו "אגזו נבאהמו" (אולאד
בר רחיל) סמוך לעיר תארודאנת. מאז
הסתלקותו הפך קברו למוקד עליה
לרגל והמונים מכל רחבי העולם באים
להשתטח על קברו מדי שנה. סיפורי
מופת רבים נקשרו סביב שמו של ר'
דוד בן ברוך ואף הזכרת שמו נודעה
כסגולה, גם סביב הציון התפרסמו
ספורי פלאות, והמקום נודע כמסוגל

רבים הם, ודי אם נזכיר את רבותינו
הרי"ף והרמב"ם שקבעו את מושבם
במרוקו בעיר פאס במשך תקופה, וכן
רבינו האור החיים הקדוש שחי ופעל
במרוקו עד שעלה בסוף ימיו לא"י.

האזור בו גדלים האתרוגים מדורי
דורות הוא "סוס" הנ"ל שבדרום
מרוקו, באזור המדברי בהרי האטלס
האמצעי המכונה "אנטי - אטלס"
(anti atlas) במחוז טארודאנט, כ-100
ק"מ מזרחה מן העיר אגאדיר. באזור
זה חיו היהודים בכפרים נידחים
באורח חיהם המיוחד כפי שחיו
אבותיהם ואבות אבותיהם מדור דור.
הוכחה המאמתת את עובדת קיומם
של הישובים היהודיים העתיקים
שהיו קיימים באזור מימי קדם אנו
מוצאים בדמות בתי קברות עתיקים
הקיימים שם, וכן בית העלמין
ב"קסרסוק" בו קיימים קברים
עתיקים מלפני כאלף שנה. יצויין, כי
ככל הנראה זהו המקום היחידי
בעולם בו ישנה הוכחה מוחשית
להימצאות קהילה יהודית מתקופה
קדומה כ"כ.

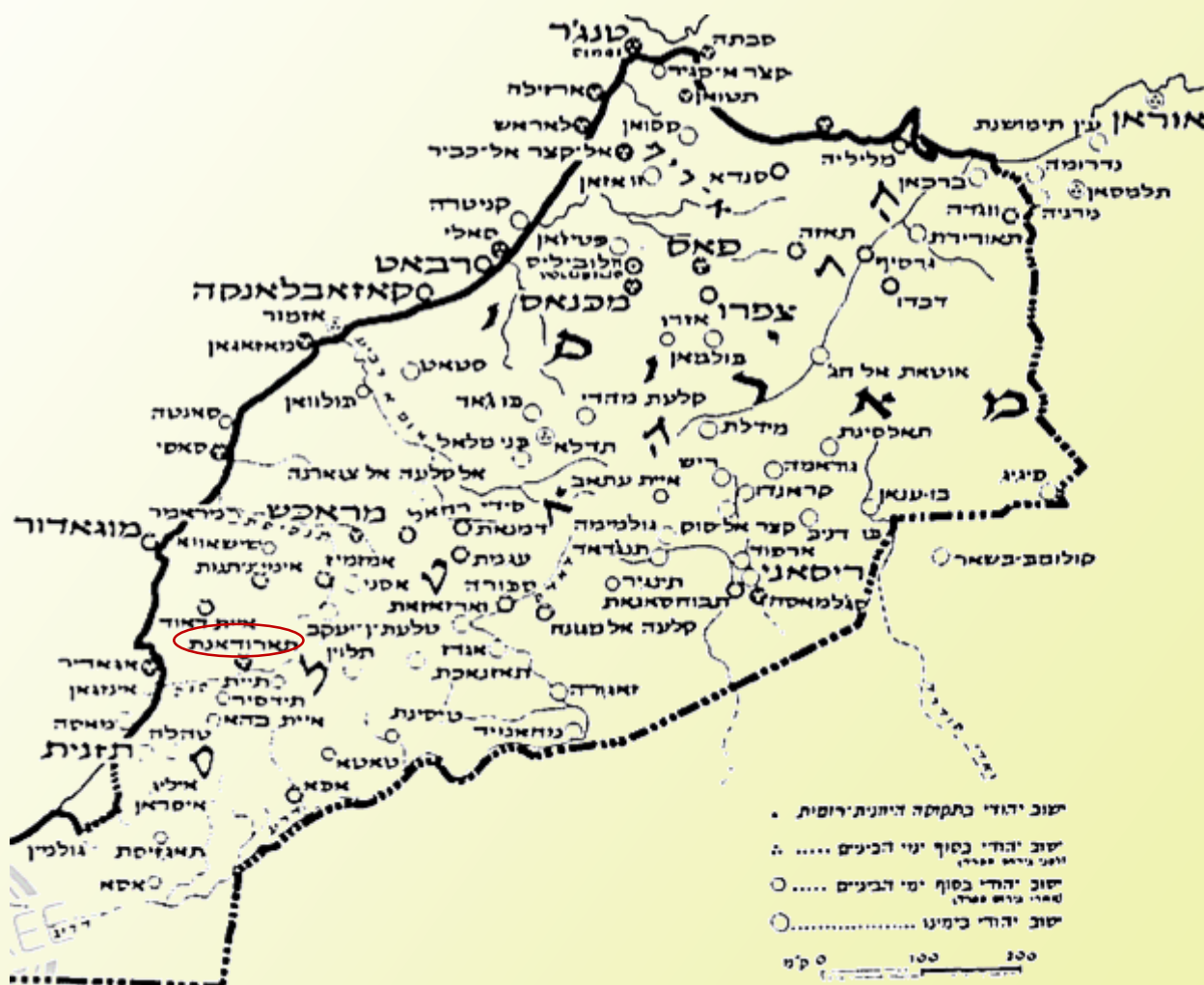
ארץ מרוקו ידועה בכל תפוצות
ישראל בציוני הצדיקים קדושי עליון
וענקי עולם הפזורים לאורכה
ולרוחבה ואשר יהודים מכל קצווי
תבל מגיעים להתפלל ולהשתטח על
ציונים אלו הנודעים כמסוגלים
לישועה. ולהבדיל נערץ ונקדש שמם
גם בקרב גויי הארץ. ביריעה זו בודאי
שלא נוכל לציין את כל הציונים
הקדושים, אך נזכיר בקצרה שני

צדיק נוסף הטמון בקרבת מקום מטעי הפרדסים הוא הצדיק רבי כליפא בן מלכא זצ"ל, שהיה עשיר גדול אך לא הקדיש זמן רב לעסקיו, כי כל כולו היה עסוק בתורה הקדושה בה הגה בשקידה גדולה יחד עם רבי שלמה פינטו אביו של רבי חיים פינטו זיע"א. כמו כן כתב חידושי תורה והלכה רבים וחיבר שירים ופיוטים, ביניהם הספר "כף ונקי" וספר "קול זמרה". רבינו החיד"א מפליג בשבחו בספרו שם הגדולים (מערכת כ אות נה).

הרי האטלס במרוקו

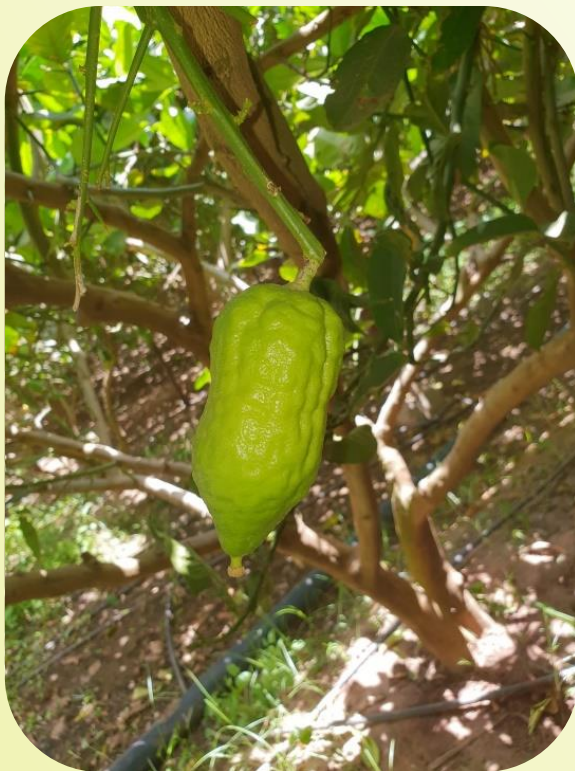
לפעול ישועות רבות בכל עת צרה וצוקה. מגודל צדקתו כתב הגה"צ רבי שלמה אבורמאד זצוק"ל מחכמי אגדיר פיוט לכבודו.

אזור מטעי האתרוגים

פרק ב' פ

המסורת העתיקה מימי קדם

אבירי תורה מפורסמים, מקנה
לאתרוג המרוקאי חזקה איתנה שאין
בה מקום לערעור.

כמו"כ קיימת גם הוכחה פשוטה
ביותר לכך שלא קיים כלל חשש
הרכבה באתרוג המרוקאי, מכך שלא
מצאנו במשך כל הדורות איזה שאלה

כאמור, ההבטחה האלקית "כי לא
תשכח מפי זרעו" התקיימה במלואה
ביהדות מרוקו אשר שורשיה נטועים
בימי קדם, וזה אלפי שנים ברציפות
שלא פסקו תורה וגדולי תורה ממנה,
חיי התורה והמצוות שגשגו בערי
מרוקו ואף בכפרים הרבים הפזורים
בכל רחבי המדינה. כבבת עינם שמרו
יהודי מרוקו על מסורותיהם
ומנהגיהם המיוחדים אשר יסודותם
בהררי קודש, ועברו בחרדת קודש
ובחיבה של מצוה מדור לדור בדיוק
רב. בפרט ששו ושמחו במצוה
החביבה שזיכה אותם השי"ת בה –
הלא היא מצות פרי עץ הדר אשר גדל
במקומם בשפע רב כליל יופי בהידורו
ובמראהו המשובב.

והנה כאשר באים אנו לברר על
חזקת כשרותם של אתרוגי מרוקו,
הרי פשוט וברור שהא גופא מה
שקרוב לאלף שנה בירכו על אתרוגים
אלו רבבות בני ישראל יראים וחרדים
לדבר ה' וביניהם גאונים וצדיקים

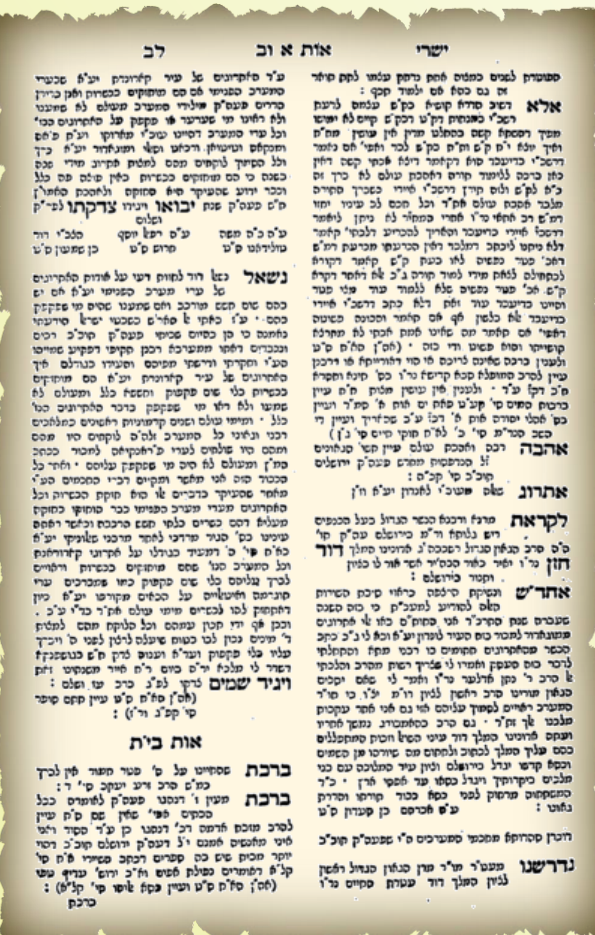
ומכיון שבעל שו"ת ישרי לב לא הכיר אתרוגים אלו חקר אצל גדולי מרוקו, והביא עדותם של שלשה מחכמי המערב קדושי עליון, הגה"צ רבי משה טולידאנו זצוק"ל בעל המחבר מלאכת הקודש (תקכ"ה), והגה"צ רבי רפאל יוסף חרוש (תרנ"ח), והגה"צ דוד בן שמעון המכונה "צוף דב"ש על שם ספרו עלה לירושלים ממרוקו (תרי"ד), וכלשונו "היו רבנן תקיפי דפקיע שמייהו ה' עליהם".

"והעידו בגודלם אין האתרוגים של עיר קארונרת (טארודאנט) מרוקו יע"א הם מוחזקים בכשרות בלי שום פקפוק וחששא כלל,

ביתר שאת, השקיעו כמה מן האחרונים מאמצים מרובים כדי להשיג לעצמם דוקא אתרוג מרוקאי, אשר מסורת יש בו על היותו ללא חשש הרכבה.

וכמו שמספר הגאון רבי משה סולובייצ'יק זצוק"ל בנו של מרן הגר"ח הלוי זצוק"ל מבריסק (הובא בס' מסורת האתרוג עמ' שכ"ג) שהגר"ח היה מהדר אחר אתרוגים מיוחדים אלו, וכבר לפני מלחמת העולם הראשונה שלחו להגר"ח אתרוג ממרוקו לבריסק. וכן הרה"ג ר' משה ביק זצ"ל מסר ששמע מפי רבו הגה"צ רבי משה סולובייצ'יק זצ"ל שאביו הגאון ר' חיים זצ"ל בירך רק על אתרוג ממרוקו, ופעם אחד לא היה לו, ושלה שליח מיוחד לעיר רחוקה להמציא לו.

וההתייחסות הראשונה לזן המרוקאי היא בשו"ת ישרי לב (אות אתרוג) להגאון רבי חיים חזן זצלה"ה (נולד באזמיר בר"ח מרחשון התקנ"א) לאביו הגאון רבי יוסף רפאל חזן בעל שו"ת חקרי לב זצלה"ה, למד את תורתו אצל אביו, היה ראשון לציון בירושלים בשנים תרכ"א – תרכ"ט, לא האריך ימים על כסא רבנותו ונפטר בירושלים ביום ה' לחודש שבט שנת תרכ"ט ונטמן בהר הזיתים) שמקום מושבו היה בתחילה בטורקיה ולאחמ"כ בארץ, ובזמנו החל יהודי מרוקו להתיישב בארץ ישראל, ולהביא אתרוגים המיוחדים ממרוקו לברך עליהם.

וכמו שכותב אב"ד שטראסבורג וחבר בד"ץ העדה החרדית הגאון רבי אברהם דוד הורוויץ זצ"ל (קנין תורה בהלכה ח"ה סי' ס"ח) "עוד מאז שהותי בשטראסבורג (צרפת) יצ"ו אני מהדר תמיד לברך על אתרוג ממארוקו, וגם פה ירושלים עיה"ק שהאתרוגים מהשגחתינו יש לי בשעת הברכה עם פיטם ובלא פיטם, ועכ"ז יש לי גם אתרוג ממארוקו על פי רוב כלול בהדרו". וכן הגאון רבי משה סולובייצ'יק זצוק"ל שהיה מתגורר בשוויץ המשיך מנהג אבותיו ונהג לברך על אתרוג ממרוקו.

ואף באמריקה הרחוקה שאתרוגי מרוקו היו פחות נפוצים באותו זמן, היו מגדולי ישראל שהקפידו לברך דוקא על אתרוג ממרוקו מצד מעלת יחוסו המיוחד, וכמו שמעיד הגה"צ רבי ישראל דוד הארפענעס שליט"א (פרי עץ הדר עמ' כ') ששמע מהגאון רבי פרץ רוזנברג רב דקהל תורת יקותיאל שהגה"צ ר' יונתן שטייף זצלה"ה אמר לו שהוא אינו מברך רק על אתרוג ממרוקו, שאלו הם בודאי אינן מורכבין, ומוסיף עוד (שם עמ' כ"ב) ששמע מגאון אחד שליט"א לפני עשרים שנה, שאמר לו הגה"צ מפאפא זי"ע שלדעתו אתרוגי מרוקו הם המובחרים ביותר הן בענין המסורת והן שאין שם מורכבים כלל.

ומעולם לא שמעו ולא ראו מי שפקפק בדבר האתרוגים הנז' כלל, ומימי עולם ושנים קדמוניות ראשונים כמלאכים רבני וגאוני כל המערב זלה"ה לוקחים היו מהם וכו', ומעולם לא היה מי שפקפק עליהם".

ולאחר שהביא עדותם מסיק "ואחר כל הכבוד הזה אני מאשר ומקיים דברי החכמים ה' עליהם יחיו וכו', ובכן אף ידי תיכון עמהם וכל הלוקח מהם למצות ד' מינים נכון לבו בטוח שיעלה לרצון לפני ה' ויברך עליו בלי פקפוק, ועל דבר אמת וענוה צדק חתמתי שמי בגושפנקא דשדר לי מלכא ירום הודו ביום ראש חודש אייר משנתנו זאת ויגיד שמים צדקו לפ"ק".

כך גם יש להיווכח שהחזקה לעולם עמדה במקומה ולא איתרע כלל, מכך שבשנים האחרונות כאשר הקשר בין הארצות נעשה קל וסדיר יותר, הרי שבארצות אירופה הסמוכה למרוקו, נטלו גדולי הדור שגרו שם אתרוגי מרוקו למצוה, הן גדולי האשכנזים והן חכמי הספרדים, ולא מצאנו מי שפקפק בדבר ואף לא מי שדן בכשרותו אף שהיה זה הזן הנפוץ שם ביותר, כי היה פשוט וברור אצלם לסמוך על מסורת אנשי מרוקו.

"הלוקח מהם למצות ד' מינים נכון לבו בטוח שיעלה לרצון לפני ה' "

פרק ג' פ

משלחת הרבנים מטעם מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל

מרוקו נשמרו לאורך כל השנים
הארוכות טהורים ביחוסם ללא
הרכבה?

בשאלה זו אכן התחבטו רבים ולאור
זאת התארגנה בהסכמת מרן הגרי"ש

אלישיב בחודש אייר שנת
תשנ"ה משלחת רבנים
ביוזמת המכון לחקר
החקלאות עפ"י התורה
לאזור גידול האתרוגים
במרוקו, בכדי להכיר מקרוב
את דרכי גידולם ונכונות
המסורת העתיקה אודותם.

חברי המשלחת היו
הגרא"ד דונר שליט"א
(ראב"ד לונדון), הגרי"י
גוקאוויצקי שליט"א
מלונדון, והגר"ר יהושע לוי
שליט"א רב קהילת

גרמיסטון ביוהנסבורג. אליהם צירף
מרן זצ"ל את הפרופסור החרדי
לחקלאות יו"ר המחלקה המדעית של
המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה

לאחר שנוכחנו ע"י ראיות ברורות
ומוצקות שאכן חזקת אתרוגי מרוקו
במקומה עומדת מזה דורי דורות ועד
היום הזה, בהיותם אתרוגים נקיים
מכל הרכבה של ענפי עצי הדר

אחרים, עולה מאליה
תמיהה עצומה, כי כפי
שהארכנו בפרקים
הקודמים הרי שכמעט בכל
מקום בעולם בו גידלו עצי
אתרוג כולל בארץ ישראל,
הייתה בעיית ההרכבה
בעיה קשה מאד, כאשר
מגדלי האתרוגים גם מאחינו
בני ישראל שלא עמדו
בפיתוי, הרכיבו בעצי
האתרוג ענפים מעצי הדר
אחרים כדי להשביח ולחזק
את האתרוגים הגדלים

במטעיהם, למה א"כ המציאות
במרוקו שונה, האם מגדלי האתרוגים
במרוקו אינם מעוניינים בסחורה
משובחת יותר? מה הסוד שאתרוגי

משום
שלמעשה
אין צורך
בכלל
לעשות
הרכבה
במרוקו...

הארצות הוא מפני שעץ האתרוג הבלתי מורכב הוא עץ עדין רך וענוג, ופגיע מאוד ממחלת "מאלסקו" המתקיפו ומחלישו יותר מכל פרי אחר, ומתוך כך אינו שורד שנים רבות, ומטרת ההרכבה היא לחזק את האילן, אולם במרוקו כפי שבדקו וחקרו היטב חיידק "מאלסקו" אינו מצוי כלל ולא נמצאו בכל אותו אזור נגיעות במלסקו, ולכן גם בלי הרכבה מחזיק העץ שנים רבות, כי תנאי הגידול והאקלים במרוקו נותנים חוסן לעץ האתרוג ואין שום צורך ותועלת בהרכבה.

"גזעי העצים נראים בריאים לחלוטין ולא מצאנו סימנים של נגיעות ברקבון צואר השורש, הקרקע באזור קלה מאד והחקלאים אינם פותחים "גומות אויר" כמקובל בארץ. כמו כן לא מצאנו באזור זה נגיעות במלסקו, ולדברי ד"ר אל - עותמני (אגרונום מקומי) אין מחלת המלסקו נפוצה במרוקו כלל וכלל".

מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בוחן אתרוג מרוקאי

ומומחה להדרים ר' אליעזר גולדשמידט הי"ו. בנוסף הצטרף אליהם פרופ' מ. אל - עותמני ממרוקו - מומחה להדרים מטעם המכון החקלאי הממשלתי באגאדיר. (מסופר בארוכה מהלך הסיור בקונטרס הליכות שדה - קובץ 100).

וכך מתאר הרב גולדשמידט (שם) "במהלך הסיור בחנו עצים רבים בחלקות שונות ככל שיכולנו, בשום מקרה לא מצאנו סימני הרכבה, גזעי העצים היו חלקים עד לפני הקרקע, וכל הענפים הפורצים מתחת לפני הקרקע היו ענפי אתרוג בלבד, החקלאים המקומיים בעלי החלקות לא ידעו מראש על בואנו, לא כווננו את החלקות בהן בקרנו, ולא הייתה להם כל אפשרות להסתיר עצים מורכבים במידה וישנם כאלה".

"בתשובה לשאלותינו הם חזרו והדגישו שאין הם מרכיבים ומעולם לא הרכיבו את האתרוגים, מכיוון שגידול האתרוג מצליח בידם בלא הרכבה, השתכנענו כולנו לרבות פרופ' אל עותמני שהחקלאים באזור זה לא הרכיבו אתרוגים מעולם, והעצים הגדלים כיום באזור זה הם בלתי מורכבים".

ההסבר לכך שאין שום חשש של הרכבה במקומות אלו, הוא כמו שכתב ר' אליעזר גולדשמידט (שם), משום שלמעשה אין צורך בכלל לעשות הרכבה במרוקו, כי כל סיבת ההרכבה שעושים בשאר

בני שמונים שנה
שעדיין מגדלים
אתרוגים. בממוצע
העצים במרוקו
מתקיימים כ-30
שנים ויותר". וכך
כותב גם הרב
גולדשמיט בקונטרס
הליכות שדה (קובץ
100) "ראינו עצים
מבוגרים בני ארבעים
או שישים שנה
(לדברי החקלאים)
הנראים בריאים
וממשיכים לתת פרי".

ובאמת המציאות
מוכיחה זאת
שהעצים במרוקו
שורדים שנים רבות
בשונה משאר
הארצות בהם לאחר
כמה שנים נחלש
העץ, וכמו שמעיד
הרה"ג ר' ישר הלוי
שליט"א בספרו
אתרוגי מרוקו עמ'
ט"ז "זקני הערבים
המקומיים מספרים
כמסיחים לפי תומם
וגם מראים עצים

== האתרוג המרוקאי נקי גם מחשש "תולדות המורכב" ==

אלא שלמעשה אין כל דרך
מקצועית או מדעית לברר האם העץ
מקורו ביחור או בזרע שנלקחו מעץ
מורכב, שהרי גם כאשר נמצא האילן
נקי מסימני הרכבה, עדיין יתכן שאף
שהאילן עצמו לא הורכב מ"מ בא הוא
מתולדות המורכב, ואי אפשר להבחין
שאין מקור "אבות" העץ מורכב,
והדרך היחידה לברר זאת היא רק ע"י
שאנשים נאמנים העבירו את העץ
מאחד לחבירו במשך כל הדורות.

אולם כפי שהתבאר הרי שהאתרוג
המרוקאי נקי מחשש זה, מאחר
שכאמור במרוקו לא היה קיים מעולם
ענין וצורך להרכיב כלל, משום
שהאילן חסין וחזק גם בלי הרכבה,
וממילא לא קיים בו חשש תולדות
המורכב.

ומתוך דברים אלו התברר שהאתרוג
מרוקאי יוצא ג"כ מחשש של תולדות
המורכב. שהרי כידוע שיטה מיוחדת
העלה הגאון רבי אפרים זלמן
מרגליות זצוק"ל בספרו שו"ת בית
אפרים (סי' נ"ו והביאו בקיצור נמרץ בשערי
תשובה סי' תרמ"ט) להכשיר אתרוג
תולדות המורכב, דהיינו שכל אילן
אתרוג שהוא עצמו אינו מורכב ומגדל
אתרוגים, אין לנו לחשוש שמא מוצאו
של אילן זה מאתרוג המורכב, דאף
אם בא מן המורכב, תולדותיו וגידוליו
מותרים למצוה וכשרים לברך עליהם,
כי הפרי היוצא מיחור ואילן כזה אין
לו דין מורכב כלל. ואמנם יש
מהפוסקים שסמכו על היתרו של
הגאון בעל בית אפרים זצוק"ל, אבל
הרבה מהפוסקים חלקו עליו ונקטו
שגם תולדת מורכב אסור, ולדעתם
תולדות המורכב אפילו גידולי
גידוליהם פסולים עד עולם.

הכרעת מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל

מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בנענועים

וכ"כ בערוה"ש שאתרוגי א"י ואתרוגי מרוקו הם המוחזקים בכשרות, וכן במרוקו נהגו חכמי מרוקו מקדמת דנא לברך עליהם, ויש להם מסורת

קדומה בזה... **וכן ידוע שגדולי ישראל זצ"ל הידורו אחר אתרוג נאה ומהודר זה."**

וכפי שנהג הוא עצמו במצות ארבעת המינים, שלמרות שכל בעלי הפרדסים בארץ חפצו והשתוקקו שמרן יברך על האתרוגים המיוחדים בהידורם שהביאו לפניו, מ"מ העדיף מרן לברך וליטול למצוה דווקא את אותם אתרוגים שהגיעו ממרוקו, וכמו שהובא בהליכות והנהגות של רבינו הגרי"ש זצוק"ל (איש על העדה עמ' כ"ט) "בשנים האחרונות היה נוהג רבינו לברך על אתרוג מרוקו, ואחר שגמר הנענועים היה נוטל אתרוג חזו"א לרגע קצר ונענע בו קצת".

בעקבות כך הכריע מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שהחזקה במקומה עומדת ואתרוגי מרוקו מהודרים למצוה, ואף הוא עצמו השתמש באתרוגי מרוקו לברכה, וכמו שכותב נאמן ביתו הגרי"י אפרתי שליט"א בספרו ישא יוסף (או"ח ח"א סי' קל"א) "משום כך הסכים מרן שליט"א (זצ"ל) שתצא משלחת רבנים ומומחים להרי האטלס במרוקו לבדוק הענין, והם אכן קבעו במאמר שפירסמו, כי עצי האתרוג הגדלים במרומי הרי האטלס אין צורך להרכיבם... ועל כן אמר מרן שליט"א (זצ"ל) שאינו רואה חסרון באתרוג המרוקאי משאר האתרוגים

שבחזקת מורכבים, ואף השתמש באתרוג כזה לנטילה בחג הסוכות".

וכידוע מפי תלמידיו שלא רק שמרן זצוק"ל לא ראה חיסרון באתרוג מרן זה אלא אף העדיף אותו על פני שאר הזנים.

וכך נקט גם להלכה הגאון רבי משה מרדכי קארפ שליט"א מתלמידיו הקרובים של מרן (הלכות חג בחג ארבעת המינים פ"ד סעי' ב' בהערות) **"אתרוגי מרוקו הנהדרים ביופים מראם וצבעם ויש בהם גם מעלת הפיטם כידוע, וכמ"ש הבכורי יעקב (בתוספת ביכורים לסי' תרמ"ח) "ובשנה הזאת קבלתי אתרוג ממרוקו יפה ומהודר בכל מיני הידור ובכל סימני הכשר אשר עדיין לא ראיתי כמותו",**

"בשנים האחרונות היה נוהג רבינו לברך על אתרוג מרוקו"

פרק ד' פפ

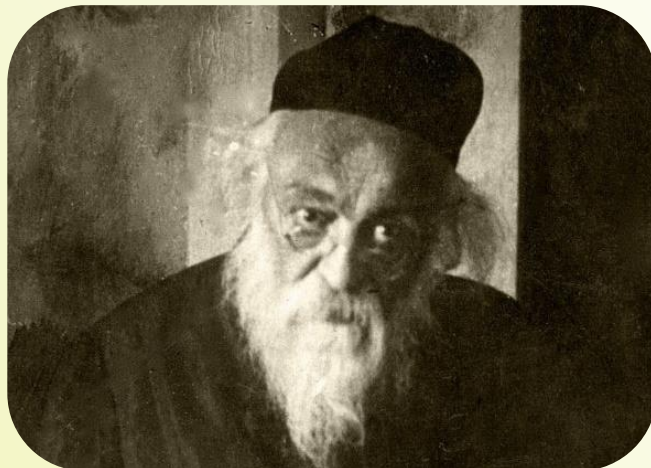
דעת מרנ הגר"ח והגרי"ז מבריסק

אתרוגי מרוקו בבית בריסק

כ"א) מביא עדות
מהרה"ג ר' משה
ביק זצוק"ל
ששמע מרבו
הגאון רבי משה
סאלאוויצ'יק
שאביו **מרן**
הגר"ח בירך רק
על אתרוג
ממרוקו, ופעם

אחת לא השיג אתרוג
מזן מרוקאי, ושלח
שליח מיוחד לעיר
רחוקה כדי להמציא לו
אתרוג שכזה.

ואחריו נהג בקודש בנו
מרן הגרי"ז זצוק"ל
לחפש ולדרוש אחר
אתרוג מרוקאי, ואף
שהגרי"ז נהג לברך על
כמה אתרוגים מזנים
שונים, מ"מ מעידים
תלמידיו שהגרי"ז חיבב

מרן
הגר"ח
בירך רק
על
אתרוג
ממרוקו

בבית בריסק
הידרו ביותר
לצאת ידי חובת
המצוה באתרוג
מזן מרוקאי,
הנהגה זו החלה
אצל מרן הגר"ח
זצוק"ל כמובא
בספר זכור לדוד
(אוצר עובדות

והנהגות מהחזו"א והגרי"ז ח"ב
עמ' קס"ט) **בשם נכדו מרן**
הגאון רבי מאיר הלוי
שליט"א שזקנו מרן
הגר"ח בשעתו היה
מהדר אחר אתרוגים
מיוחסים אלו, וכבר
קודם מלחמת העולם
הראשונה שלחו אתרוג
ממרוקו לבריסק עבור
מרן הגר"ח, כך גם
בספר פרי עץ הדר
(להגה"צ ישראל דוד
הארפענעס שליט"א עמ'

אלו לארץ, עשה הגרי"ז כל טצדקי כדי להשיג אתרוג מרוקאי, וכל אשר היה לו יד ושייכות לארץ מרוקו ביקש ממנו מרן להשיג לו אתרוג מרוקאי לקיום המצוה.

כך מספר הגאון רבי אהרון מוסניגו רבה הראשי של מרוקו זצ"ל (מתלמידי הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי זצוק"ל) שהיה בקשר עם מרן הגרי"ז ואף קיבל ממנו סמיכה (דבר נדיר ביותר), והיה נוהג לשלוח לגרי"ז מידי שנה אתרוג ממרוקו לברך עליו, וכך הוא מספר (מוסף שב"ק יתד נאמן פ' דברים - חזון תשנ"ז) **"המילים הראשונות שהרב מבריסק דיבר עימי היו מה מצב האתרוגים במרוקו האם הם בחזקת בלתי מורכבים, וכשהשבתי לו בחיוב הוציא מכיסו כסף וביקש שאשלח לו אתרוג".**

וכן מספר הגאון רמ"מ שולזינגר זצ"ל בספרו פניני רבנו הגרי"ז אודות חיפושיו של מרן הגרי"ז אחר אתרוג מרוקאי, "והנה שנה אחת שהיה רבינו הגרי"ז זצוק"ל בשווייץ בחדש מנחם אב והיו שם בחורי ישיבה מטנג'יר שבמרוקו ונכנסו אצל רבנו זצוק"ל, וכששמע שהם ממרוקו ביקש מהם אולי יוכלו לשלוח לו אתרוג ממרוקו לחג הסוכות הקרוב, כי מאד היה חשוב בבריסק אתרוג ממרוקו כנ"ל, וכמובן ענו בשמחה רבה שישלחו את

**"דאו ממנו
שחיבבו
מאוד יותר
משאר
אתרוגים"**

מרן הגרי"ז מבריסק זצוק"ל

את האתרוג המרוקאי יותר משאר הזנים, וכמו שמביא הרה"ג ר' ישראל דוד הארפענעס שליט"א (שם עמ' כ') עדות מהרה"ג ר' דוד שמידל שליט"א בשם גדול אחד **"שפעם אחת כאשר לא השיגו לו אתרוג ממרוקו היה לו עגמת נפש גדולה מזה, וראו ממנו שחיבבו מאוד יותר משאר אתרוגים".**

וכך מעיד בנו מרן הגאון רבי משולם דוד שליט"א (שיעורי רבי משולם דוד הלוי על התורה עמ' תע"ג) **"מידי שנה כשהביאו למרן ז"ל (הגרי"ז) אתרוג מרוקאי נתמלא שמחה מזה".** וכמסופר להלן שאף בשנים בהם לא יכלו להכניס אתרוגים

והנהגות

אורח חיים

תשובות

רסב

אתרוגי קורפו לאחרים, ומעולם לא שמענו שמתנאי האתרוג גרעניים, והעיקר בענינים אלו הוא המסורת דור דור, ובמרוקו במחוז טארוונט העירו לפינו עדים נאמנים שלא מרכיבים ובחזקת כשרות קיימי.

ידוע לי שמרן הגריז"ס זצ"ל (הגאב"ד ובריסק) דקדק מאד וחיבב לצאת גם באתרוג ממרוקו, אף שדקדק וכבר לקח כמה אתרוגים לצאת מכל ספק, ופעם עיכבו השלטונות בא"י את האתרוג ממרוקו שנשלח עבורו, ולא עלה בידו אף לאחר השתדלות מרובה להשיגו אלא בהושענא רבה, ושלא שליח להשיגו כדי שיוכל לצאת גם בו לפחות ביום האחרון.

סוף דבר אתרוג חלוי עיקר במסורת, וכיון ריש לאתרוגי מרוקו מסורת מהני, ולא גרע מאתרוגי קלבריא עם מסורת וריבם מעידים שהיום מרכיבים, והאתרוגים שבאים כאן מארץ ישראל מהם שמקורם בתורה, ושהגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל דינו פסקו שהם בחזקת כשרות שהם בחזקת כלתי מרכיבים, ורבינו החו"א זצ"ל טען למקורכי שאינם בחזקת כלתי מרכיבים, (נ"ע בדברינו במעדים ומנים ח"ו סימן ס' וסימן ס"ב יעושה נ"ע בחו"א כלאים סימן ב' ס"ק ט"ז ד"ה ולפיקר). ואנו לא נוכל להכריע, שכל אחד נוהג כפי מסורת דיליה, והמפרסם שאתרוגי מרוקו פסולין עליו להביא ראיה, והעיקר שבחזקתן בכשרות כפי מסורת וידהו קיימי וכמ"ש.

שוב שטעתי שמעיה שכונת הפוסלין היתה לעזור לסוחרים בארץ, ולכן גזר על אתרוגי מרוקו לפוסלן, אבל היום הסוחרים אינם עניים שזקוקים לעזרה כדי לרחות אחרים ומאי חזית, ולכן ביותנבורג לא פירסמתי לאוסים ובחזקתן קיימי למסורת וידהו.

סימן שפב

שאלה: אתרוג "תימני" אם כשר.

בתקופת העליה מתמכן הביאו אתם אנשי תימן וזן חדש של אתרוגים כלי מין ובעל מבנה שונה מצורת האתרוגים שלנו, ושמענו שהחז"א זצ"ל הכשיר אותם, ויש מהדרין לקחת דוקא אותם שהם המוכרים ביותר, ונראה לעין שאינם מרכיבים, ויש עוד לעודד בזה וכמו שנבאר.

הנה בתשובות "בית מאיר" (נדפס בסוף חידושי

לחשש דאורייתא של ביטול ברכת התורה, שלירושלמי בציבור לכ"ע דאורייתא. ועוד שבזמננו מחמת קדושת הס"ת אין מוציאין אלא כשיש חיוב, אבל כשאין חיוב ועיקרו הוא בסוד ה' ליראיו ראוי בס"ת דוקא לאלו שנכנסו לקדוש פנימה.

ונראה עוד טעם לכך שאין אנו חוששין שצריך ברכה לפנינו ולאחריה, כיון שגדר קריאת התורה הזאת אינו קריאת ציבור אלא קריאת יחיד רק כיון שלכל יחיד אין לו ס"ת לבד ע"כ קוראים כולם יחד, אבל מדרן יחיד, ולא נקרא קריאה בציבור, ולכן לא נהגו לברך, (ובמק"א הארכתי בביאור הירושלמי שברכת התורה דאורייתא היינו כשקורין בס"ת בציבור, שהפסק כי שם ד' אקרא מידי במקרא, ובקורא בס"ת ולא נתבין לצאת בברכת העולה חסר מ"ע דאורייתא, ולכמה פוסקים החובה גם לשמוע לשמוע ולצאת ונ"ע במש"כ בח"ב סימן ש"כ).

ובמק"א ביארתי שלקרא בס"ת חיוב לקרא בגנינות טעמים כראוי, והיה פה בעל קורא שאינו בקי בטעמים כלל, וחוששני שבקריאת מקרא לרבים כה"ג יצא שכרו בהפסדו.

סימן שפא

שאלה: אתרוגי מרוקו אם לחשוש שהם מרכיבים.

הביאו לדרום אפריקא קצת אתרוגים ממרוקו, ובאו אנשים לפנינו ובידם כרוז מרכיבים באמריקא לפוסלם, וטעמם מאחר שאין בהם גרעניים סימן הוא שמרכיבים הם, דבפוסקים נראה שאתרוג שאינו מוכרב יש בו גרעניים.

ולדעתי אי אפשר להטיל בהם ריעותא מה"ט, חדא דשמעתי שיתכן בעצ אחד שחלק מהאתרוגים יהיו עם גרעניים וחלק בלי גרעניים. ואולי הגרעניים מופיעים מאוחר יותר, ומה גם שהמזמרים אומרים שהסיבה שאין להם גרעניים היא משום ש"האבקה" במקומות אלו בזמן זה היא חלשה ולכן אין שם גרעניים ואין זה מחמת חסרון בעצם מין הפר, שאם היתה "האבקה" רגילה גם שם היו גרעניים (האבקה היא ניקת אילן אחד מחבירו אם ע"י אבק או ע"י הרוח או כל דבר אחר, ועיני י"ש בו כח להצמיח גרעין), ועוד דהפוסקים מסר סימנים לחלק בין

האתרוג, ואמר רבנו זצוק"ל שרוצה לשלם להם כי איננו רוצה את האתרוג בחינם, והבחורים אמרו שאינם רוצים לקבל תשלום מרבנו זצוק"ל ומבקשים שיסכים לקבל מהם בלי תשלום, והשיב רבנו הגריז"ז זצוק"ל אם כן אפוא זאת עשו, תשלחו לי שני אתרוגים עבור אחד אשלם והשני יהיה במתנה כרצונכם".

כך גם ידוע המעשה שמביא ראב"ד ירושלים הגאון הגדול רבי משה שטרנבוך שליט"א בספרו תשובות והנהגות (ח"א סי' שפ"א) **"ידוע לי שמרן הגריז"ס זצ"ל הגאב"ד דבריסק דקדק מאד וחיבב לצאת גם באתרוג ממרוקו, אף שדקדק וכבר לקח כמה אתרוגים לצאת מכל ספק.** ופעם עיכבו השלטונות בא"י את האתרוג ממרוקו שנשלח עבורו ולא עלה בידו אף לאחר השתדלות מרובה להשיגו אלא בהושענא רבה, ושלא שליח כדי שיוכל לצאת גם בו לפחות ביום האחרון".

ובדרך זו נהגו הרבה מתלמידי

תשובות והנהגות

ממרן ראב"ד ירושלים שליט"א

וממשיכי בית בריסק לדרוש אחר אתרוג מרוקאי, וגם כאשר היה קשה מאד להשיגו, השקיעו מאמץ רב והוזילו הרבה מכספם בכדי לקיים מצות הנטילה באתרוג זה המיוחד והמהודר.

פרק ה'

דעת מרן הגה"ק מסאטמאר וגאב"ד ירושלים בעל המנחת יצחק זצוק"ל

דעת מרן מסאטמאר זצוק"ל

שדווקא ע"י מלחמתם
התפרסם איסורו של
הגה"ק מסאטמאר
ביתר שאת, עד כי
רבים מאחב"י בחו"ל
התוודעו לאיסור
שפורסם בעיתונות
וחדלו לקנות אתרוגים
אלו.

ומתוך דברי הגה"ק
מסאטמאר זי"ע עולה
שדעת קודשו שמלבד
איסור שביעית יש

בכלל לפקפק טובא אודות יחוס
האתרוגים הבאים מארץ ישראל, וכמו
שכותב (שו"ת דברי יואל חיו"ד סי' צ"ז)
"ובאמת שגם בלאו הכי (היינו מלבד
שהם אתרוגי שביעית שאסורין מאחר
שנעבדו ונשמרו באיסור) האתרוגים

הגה"ק מסאטמאר זצוק"ל

בשנת תשי"ב שהייתה
שנת שמיטה, רעשה
הארץ ומלואה כאשר
סוחרים האתרוגים
התחילו לשלוח לכל
הקהילות בחו"ל
ובארה"ב אתרוגים
הבאים מפרדסים
שנעבדו בארץ ישראל
עפ"י היתר מכירה.

הגה"ק מסאטמאר
זי"ע אשר ענין זה נגע
בנפשו שראה בזה

עקירת מצות שמיטה אשר בעבורה
גלינו מארצינו, יצא בפסק דין לאסור
בכל תוקף אתרוגים שנתגדלו ונעבדו
באיסורי שביעית עפ"י "היתר מכירה",
ואז קמו הסוחרים והרעישו ע"ג דפי
העיתונות כנגדו, ומעז יצא מתוך

בשנת תשמ"א החליטו ההתאחדות הרבנים דארה"ב וקנדא לבדוק האם איתרע חזקתם של אתרוגי מרוקו במשך השנים, ולכך נשלחה למרוקו משלחת המורכבת משני גאוני מומחים, על מנת לבדוק את הדברים במקום גידול האתרוגים.

ולאחר שובם משם העידו הגאוני דברים אלו:

א' הפרדסים המצויים עתה במחוז טארודאנט בין הכפרים אסאדס ודומדער שבמדינת מרוקו, הוא המקום היחיד, מקור מוצאם של אתרוגים אלו, מאז ומעולם. ודור דור ודורשיו דור דור ושופטיו קרוב לאלף שנה בירכו עליהם, כפי שמעידים רבנים מובהקים זקני וחכמי מרוקו הי"ו הדריס שמה. ועד עתה לא נתהווה שום שינוי בדרך גדילתם של האתרוגים.

ב' נוכחו לדעת שבאותו אילן ובאותו ענף עצמו גדלים אתרוגים עם גרעינים ומבלי גרעינים. וכן שקליפתם עבה והמיץ הוא מעט.

ג' אחרי דרישה אצל בני ברית ולהבדיל חקלאים שאינם בני ברית, ובדיקות שעשו (השלוחים) על העצים ושרשיהם, אין שום מקום

האלו פסולים המה שהמה מורכבים, ונתברר לי כן בהיותי שמה (בארץ ישראל) אחר החקירה והדרישה. וזה איזה שנים שדברתי פה באמריקע עם ראש הסוחרים שרוב אתרוגי ארץ ישראל המובאים לכאן הוא על ידו, והודה לפני בפה מלא שהמה מורכבים. וגם בשנה זו הובאו רוב אתרוגי ארץ ישראל ע"י אותו הסוחר וכו'.

בעקבות תשובה זו הריצו רבים שאלותיהם להגה"ק מסאטמאר זי"ע כיצד לנהוג למעשה עתה, על איזה אתרוג אפשר לברך מתוך ודאות שלא הורכב מעולם, ועל כך השיב לכל השואלים שלכתחילה יש לברך על אתרוגי מרוקו שהם ידועים כאתרוגים מיוחדים ממסורת דור אחר דור שהחזיקו בה צדיקים וגדולי הדורות מאות שנים, וידוע וברור שמעולם לא שלטה בהם הרכבה.

"שהם מוחזקים ביותר בכשרות"

והפליג בשבח אתרוגי מרוקו שהם כהיום האתרוגים המיוחדים ביותר, כמו שהביא הגה"צ רבי ישראל דוד הארפענעס שליט"א (פרי עץ הדר עמ' פ') עובדה אחת, שאחד שאל מהגה"ק מסאטמאר היות שברצונו לסחור באתרוגים ע"כ רוצה לידע באיזה מין אתרוגים יסחור, "והשיב לו הרה"ק זי"ע שישחור עם אתרוגי מרוקו שהם מוחזקים ביותר בכשרות".

לחשוש שייעשה איזה הרכבה בכל הגליל ההוא.

"לאור כל מה דכתוב ומפורש לעיל נתברר לנו בבירור שחזקת ומסורת אתרוגי מרוקו במקומה עומדת ולא איתרע כלל. ואנו מגלים דעתינו דעת תורה שהמה כשרים למצות ד' מינים לברך עליהן לכתחילה, למהדרין במצות, בלי שום היסוס".

ובעקבות עדות נאמנה של הני תרי צורבא דרבנן פרסמו התאחדות הרבנים קול קורא שאתרוגי מרוקו עומדים בחזקתם הטהורה וראוים לברכה ולמצוה למהדרין שבמהדרין ללא שום פקפוק.

וכן גאב"ד ירושלים מרן המנחת יצחק זצוק"ל כתב בפשיטות שאתרוגי מרוקו מיוחסים בחזקתם מימי קדם, וכמו שכותב בתשובתו (מנחת יצחק ח"ח סי' נ"ח) **"אתרוגי מרוקו**

בודאי בכלל מה שכתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות, ראינו בלי ספק מיהושע עד עתה שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה וכו', נתכוון לכלול גם אתרוגי מרוקו

מרן ה'מנחת יצחק' זצוק"ל

מוחזקין בעצמן בכשרותם מדור דור, והרבה העדיפו עוד בהם מחמת הידורם".

וכתב עוד "יש בפוסקים שהמה מפורסמים ומוחזקים מדורות בכשרות לצאת בהם ידי חובה שצותה תוה"ק ב"פרי עץ הדר", כבלתי מורכבים, ונקט כדבר פשוט ש"בודאי בכלל מה שכתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות, ראינו בלי ספק מיהושע עד עתה שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה וכו', נתכוון לכלול גם אתרוגי מרוקו, שהרמב"ם היה גר בעיר תחילה בעיר "פאס" איזה זמן כדאיתא בתולדותיו". ובסוף תשובתו הביא הקול קורא מטעם התאחדות הרבנים שאתרוגים אלו מהודרים למצוה ללא שום פקפוק.

אתרוגי מרוקו מוחזקין בעצמן בכשרותם מדור דור, והרבה העדיפו עוד בהם מחמת הידורם

פרק ו' פפ

דעת מרנן חכמי ומאורי ספרד

הגה"ק הבאבא סאלי, מרן הגר"מ מאזוז בעל איש מצליח ומרן הגר"ע יוסף זצוק"ל

דעת מרן הבאבא סאלי זצוק"ל

שאינם מורכבים, כי רוב ככל האתרוגים הם מורכבים, ובהם יוצאים ומברכים, וגם שולחים מאלה לכל העולם".

ומתוך שקבע שרוב ככל האתרוגים הגדלים בארץ המה מורכבים, וכי האתרוגים שאינם

מורכבים אינם מצויים ואינם שכיחים, על כן

הוכרח למצוא לימוד זכות והיתר לברך על האתרוג המורכב, בדליכא שאינו מורכב.

וז"ל בתשובתו (שו"ת הסבא קדישא ח"ג סי' י"ב) "אמנם כאשר יחור של אתרוג שהורכב בלימון ואינו מצוי בלי הרכבה, בודאי שפיר דמי ליטול

הרה"ק מהרש"א אלפנדרי זצוק"ל

הרה"ק אליפנדרי זצוק"ל פרסם בשלהי שנת תרפ"ה תשובה "לזכות את הרבים" כלשונו הק' בה מלמד זכות על המברכים על אתרוג המורכב. לימוד זכות זה היה בעקבות מה שקבע בתשובתו כי רוב ככל האתרוגים בארץ ישראל מורכבים המה,

ומאלה שולחים לכל העולם, כמו שכותב "והנה העת שאני מתגורר פה ירושלים ת"ו, חקרתי על זה ואמרו לי שכמעט כל אתרוגי ארץ ישראל הם מורכבים וראוי להצטער ע"ז". ושוב כתב "עתה שנמצאתי תוככי ירושלים ת"ו, אחר החקירה ידעתי כי בכל ארץ ישראל לא נשאר עתה אתרוגים

מרן הבאבא סאלי זצוק"ל

שמי שיש לו אתרוג בלתי מורכב יברך
אך ורק עליו".

ולכן הבאבא סאלי הקפיד
כל ימיו לקחת רק אתרוגי
מרוקן ועשה מאמצים
כבירים להשיגו, ואפילו
כאשר כבר דר בארה"ק,
ולמרות חביבותו לארה"ק,
הקפיד לקחת רק אתרוגים
הבאים מארץ מולדתו
שמהם נהגו אבותיו
הקדושים לקחת מדור דור,
ואף שידל כמה תלמידי

חכמים שיברכו דווקא על האתרוג
מרוקאי, והיה טורח לשלוח לכמה
תלמידי חכמים אתרוג מרוקאי כדי
שיזכו לברך על אתרוג שאין בו
פקפוק כלל.

וכמו שמספר חתנא דבי נשיאה
הרה"ג ר' אריה יהודה הראל שליט"א
בספרו מאור ישראל (עמוד 132)
"לאתרוג השתמש תמיד אך רק
באתרוג מרוקאי, אותם אתרוגים גדלו
ביערות עד במרוקו והיו בחזקת בלתי

לכתחילה וגם לברך ואין לחוש כלל".
"אע"פ שלכתחילה הטוב והישר היכא
דאפשר לחזור אחר אתרוג שאינו
מורכב הואיל ונפק מפומייהו של
הגדולים".

והנה המהרש"א אליפנדרי העריך
מאוד את הצה"ק רבי ישראל
אבוחצירא זצוק"ל הבאבא סאלי,
והיתה ידידות והערצה גדולה ביניהם
למרות הפרש הגילים, כמו שמסופר
(תולדות הסבא קדישא באבא סאלי עמוד ק"ז)
"בהגיע אדמו"ר (הבאבא סאלי) לבית

הסבא קדישא בירושלים
החדשה קם הסבא קדישא
מהרש"א לכבודו מלוא
קומתו להפתעת כל
הסובבים אותו, למרות גילו
המופלג למעלה ממאה
ואדמו"ר אברך צעיר בגיל
שלשים ושתיים".

ומסופר (שם) עוד, באותה
שעה שסיים את פסק דינו
"מזכה הרבים" הגיע הבאבא

סאלי לבקרו, המהרש"א אלפנדרי
הראה את פסק דינו לבאבא סאלי,
ואז שאלו הבאבא סאלי יש לנו
במרוקן אתרוגים בחזקת בלתי
מורכבים בודאי, ומקבלים אנחנו
אתרוגים מארץ הקודש, על מה עדיף
לברך על אתרוגי מרוקן או על אתרוגי
הארץ משום קדושת וחיבת הארץ.
ענהו המהרש"א אלפנדרי ידע כת"ר
כי כל הפסק נכתב אך ורק לזכות את
המוני עם ישראל וללמד עליהם זכות
שלא תהיה ברכתם לבטלה, אך ודאי

"לאתרוג השתמש תמיד אך רק באתרוג מרוקאי"

מורכבים, אדמו"ר לא הסכים אף פעם ליטול אתרוג מזן אחר למרות שהיו לו כל הסימנים של הכשרות וחזקה טובה כבלתי מורכב, גם כשגר בשנותיו האחרונות בארץ הידר אחר אתרוג ממרוקו שהובא אליו במיוחד. וזאת למרות שידועה אהבתו הגדולה לארה"ק.

"בדביקותו בהידור אחר אתרוג נתגלה טפח ממידת בטחונו המיוחדת של אדמו"ר, כי לא תמיד היו שליחים שיביאו לאדמו"ר את אתרוגו, ובשנים האחרונות אף לא היה מי שהיה

אחראי למשלוח כאשר קרוביו וחסידי ברובם עלו ארצה, אך גם אז לא הסכים לקבל אפילו את האתרוג שהיה הדר שבהדר אך לא מרוקאי, והמתין בסבלנות לאתרוג שישלחו לו מן השמים. היו שנים שעד ערב החג לאחר חצות עדיין לא הגיע האתרוג הנכסף, אך אדמו"ר לא זז משלוותו ובטחונו והמשיך לצפות לאתרוג שבלי ספק יגיע, ואכן לא עברה שנה שבהתקדש החג לא היה מונח בקופסת האתרוג של אדמו"ר אתרוג מהודר מרהיב ביזפיו וכמובן מיוחס ומוחזק בכשרותו".

דעת מרן רבי מצליח מאזוז בעל איש מצליח זצוק"ל

הגר"מ מאזוז זצוק"ל

מחמת המסורת האיתנה של אתרוגים אלו, גם בארץ תוניסיה הסמוכה למרוקו נהגו אבירי התורה לברך דוקא על אתרוג הבא ממרוקו, וכמו שכותב מרן הגר"מ מאזוז שליט"א שאביו מרן רבי מצליח זצוק"ל חשש לדברי הגה"ק מהרש"א אליפנדרי שרובם ככולם של אתרוגי ארץ ישראל מורכבים ולא רצה לברך עליהם, וגם על אותם אתרוגים שגדלו בפרדסים ומפוקחים ע"י ועדי

כשרויות שונות לא רצה לסמוך, משום שלמרות שאותם עצים מפוקחים הם ואין לחוש שמא הורכבו, מ"מ חשש שאותם עצים גדלו מגרעינים של אתרוג מורכב, וכלשונו: "ועל אתרוגי ארץ ישראל לא רצה לברך כלל מפני עדותו של מהרש"א אלפנדארי זצ"ל שרובם ככולם מורכבים וכידוע, ואפילו אלה שיש עליהם תעודה שאינם מורכבים חשש שמא נלקחו גרעיניהם מאילן מורכב".

**"מה שראיתי אצל
אבא מארי דהגאון
רבי מצליח מאזוז
זצ"ל שהיה
מקפיד מאד לקחת
אתרוגי מרוקו..."**

ובעקבות זאת הקפיד מאד לקיים המצוה עם האתרוג המיוחס והמהודר הבא ממרוקו, "מה שראיתי אצל אבא מארי הגאון רבי מצליח מאזוז זצ"ל שהיה מקפיד מאד לקחת אתרוגי מרוקו, ...ומה גדלה שמחתו כשהשיג בעד החג אתרוג אחד משל מרוקו". ומוסיף מרן הגר"מ מאזוז שליט"א שכל זה הוא למרות שבתוניסיה הסמוכה למרוקו נמצאו אתרוגים שהיו בהם הסימנים, מ"מ מרן רבי מצליח זצוק"ל לא רצה לסמוך עליהם, אלא על אתרוגים הבאים מהארץ הסמוכה המוחזקים מדורי דורות.

אור תורה
ירחון רבני תורני
שני ישיבת "כסא רחמים"
ת"ד. 1823, בני ברק

בס"ד, בניברק, יום ט"ו באב התשס"ב

כבוד הרב ישראל דוד הרשנס שליט"א עורך הקובץ "פרי תמרים" ברוקלין י"א.

שלום וברכה! קבלתי מכתבך עם חוברת תשרי תשס"ב. יישר הילכך לאוריינתא. בנוגע לאתרוגי מרוקו, כותב השורות הוא יליד תונס. אבל מה שראיתי אצל אבא מארי הגאון ר' מצליח מאזוז זצ"ל (מח"ס שו"ת איש מצליח) שהיה מקפיד מאד לקחת אתרוגי מרוקו, והיה משתדל בכל שנה לשלוח לידידיו במרוקו על דגא פתגם. ובשנה אחת לא היו האתרוגים מצויים והיה בעצמך גדול, ואם כי נמצאו אתרוגים מסהו נפצה (אחת מערי תוניסיה) שנבדקו והיו בהם סימנים שהזכירו הפוסקים (והזכירם לשבח גם בשו"ת שו"א ונשאל ח"ת ס"י ק"ו, ובחבורת פרי תמרים עמוד קע"ב שורה י"ד נפל ט"ס בהעתקת דבריו ע"ש). מ"ס לא רצה לסמוך על הסימנים כמ"ש בשו"ת החת"ם דסיסנין לאו דאורייתא. ומה גדלה שמחתו כשהשיג בעד החג אתרוג אחד משל מרוקו. ועל אתרוגי א"י לא רצה לברך כלל מפני עדותו של מהרש"א אלקנאדארי זצ"ל שרובם ככולם מורכבים וכידוע, ואפי' אלה שיש עליהם תעודה שאינם מורכבים חשש שמא נלקחו גרעיניהם מאילן מורכב ואכמ"ל.

גם נודע שהרב ר' שושן כהן זצ"ל מר בריה דרבינא ר' כלפון משה כהן זצ"ל (מח"ס שו"א ונשאל) כשעלה ארצה הביא אתו אתרוג ומחצה משל מרוקו לנסות לנטעם באדמת א"י ולא הצליח בנטינו. וכן ראיתי בס' אוצר מכתבים מהרב יוסף משאש ז"ל (רבה של חיפה) שענה למר דודי הרצוג ר' שלמה מאזוז זצ"ל שאתרוגי מרוקו מוחזקים מדור דור בכשרותם באין פקפק, וכעת אין בידי לציון מקומו.

בכבוד רב ובברכת התורה

מאיר מאזוז

מכתב מרן הגר"מ מאזוז שליט"א

דעת מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל

מקדמת דנא גאוני מרוקו לברך עליהם על פי מסורת קדומה". "שאתרוגי מרוקו אין עליהם חשש הרכבה כלל ולא חלו בהם ידיים, והחזקה והמסורת עליהם היא מדורי דורות שאינם מורכבים ושהם כשרים למצות ארבעת המינים, ושכן נהגו מאז ומעולם גאוני וצדיקים לברך עליהם". (חזון עובדיה הלכות אתרוג סימן א' עמ' רל"ח, ילקוט יוסף ס' תרמ"ח סעי' י').

מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל

"אתרוגי מרוקו הם יפים ומהודרים מאד, רבני וגאוני מרוקו היו מברכים עליהם..."

מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל משבח אף הוא מאד את אתרוגי מרוקו, הן מצד יופיים והידורם, והן מצד מסורתם הברורה, וכפי שכותב "אתרוגי מרוקו שהם יפים ומהודרים מאד, רבני וגאוני מרוקו היו מברכים עליהם והזכרו לשבח בספר בכורי יעקב, והעידו עליהם גדולי רבני המערבים שהם כשרים ואינם מורכבים ושכן נהגו

פרק ז' פפ

כל תנאי ההידור באתרוגי בענעדיקט

וכן המנחת יצחק (ח"ח סי' נ"ח) לאחר שמשבח את האתרוג המרוקאי מצד המסורת שלו מימי קדם שלא נפסקה לעולם, משבח את מעלתו מצד "ההדר" שבו שהוא נאה

ומהודר ביפיו במראיתו ובגידולו עם אותם השקיעות ובליטות המיוחדים לאתרוגי מרוקו, עד שמעיד המנחת יצחק שהרבה מדקדקים ומהדרים בחיפוש אחרי ה"פרי עץ הדר" העדיפו לקחת אתרוג מרוקאי הנותן מענה לכל ההידורים, וכלשונו "אתרוגי מרוקו מוחזקין בעצמן בכשרותם מדור דור, והרבה העדיפו עוד בהם מחמת הידורם".

מעלת האתרוג המרוקאי אינה רק מצד חזקתו ויחוסו הטהור, אלא גם מצד מראהו המושלם, כל אחד מבחין במבט ראשון במיוחדות שלו בחן

ויופי, וכיצד הוא ניצב בהדר בצורתו הסימטרית בגווניו היפים ובפיטמו העבה והחזק המזדקר ככתר. וכמו שכבר כתב הערוך לנר (בספרו תוספת בכורים סוס"י תרמ"ח סעי' כ"ח) שהאתרוג המרוקאי "מהודר בכל מיני הידור", וכלשונו "ובשנה הזאת קיבלתי אתרוג מרוקו יפה ומהודר בכל מיני הידור ובכל סימני הכשר אשר עדיין לא ראיתי כמוהו".

**"שהאתרוג המרוקאי
מהודר בכל מיני הידור"**

מעלת הפיטם

כך מבואר דעת מרן הגרי"ש אלישיב
צצוק"ל (קובץ המועדים מוריה תשס"ג -
הערות על סוכה דף ל"ו - הובא רבות
בדברי הפוסקים) הסובר שנטילת
אתרוג עם פיטם אינו מעלה
רק מצד הידור מצוה, אלא
הוא זהירות שיש לחוש
מצד ההלכה, מכיון שאם
אין פיטם יש לחשוש
שמא היה פיטם ונפל
בעודו מחובר והוא פסול.
וכלשונו: "ודאי יש לחוש
וליטול דוקא אתרוג עם
פיטם".

בסגנון זה כתב גם מרן הגר"מ
ברנדסדופר צצוק"ל בספרו קנה
בושם, ואף הפליג בדבריו שנטילת
אתרוג עם פיטם אינו רק זהירות
גרידא, אלא שאתרוג שנפל ממנו
הפיטם אפילו בעודו באילן, אינו ראוי
לברך עליו אלא בשעת הדחק כאשר

אתרוגי בענעדיקט מתייחדים בהידור
נוסף, בכך שכל האתרוגים הנמכרים
על ידם הינם בעלי פיטם מהודר
המתנוסס לתפארה על ראש
האתרוג.

הקפידא על נטילת אתרוג עם
פיטם מקורה בזוהר הקדוש
(תיקוני זוהר תיקון כ"א - נ"ו, ב)
"וצריכא למהוי אתרוג דדמיא
ללבא שלימא בפטומת דילה,
(גיר' הגר"א) בגין ההוא דאתמר
ביה ויעקב איש תם, למהוי
שלימא עמיה, וכמה דלית
פסול ביעקב דלעילא, כן צריך
דלא יהא פסול באתרוג, לקיימא קרא
כלך יפה רעייתי ומום אין בך". דברים
קדושים אלו מהווים נר לרגליהם של
חסידים ואנשי מעשה המהדרים לחזר
אחר אתרוג עם פיטם דייקא, וטעם
הדבר משום שהאתרוג הוא כנגד הלב,
לכן הקפידה תורה על האתרוג שיהיה
הדר נקי ושלם, כמו שהלב
צריך להיות זך ושלם
להקב"ה.

אמנם מלבד הענין
הסגולי שבנטילת אתרוג
עם פיטם, מצאנו לכמה
מגדולי הפוסקים הסוברים
שמעיקר הדין יש להקפיד
לצאת ידי חובת המצוה
דוקא באתרוג שפטמו
שלם.

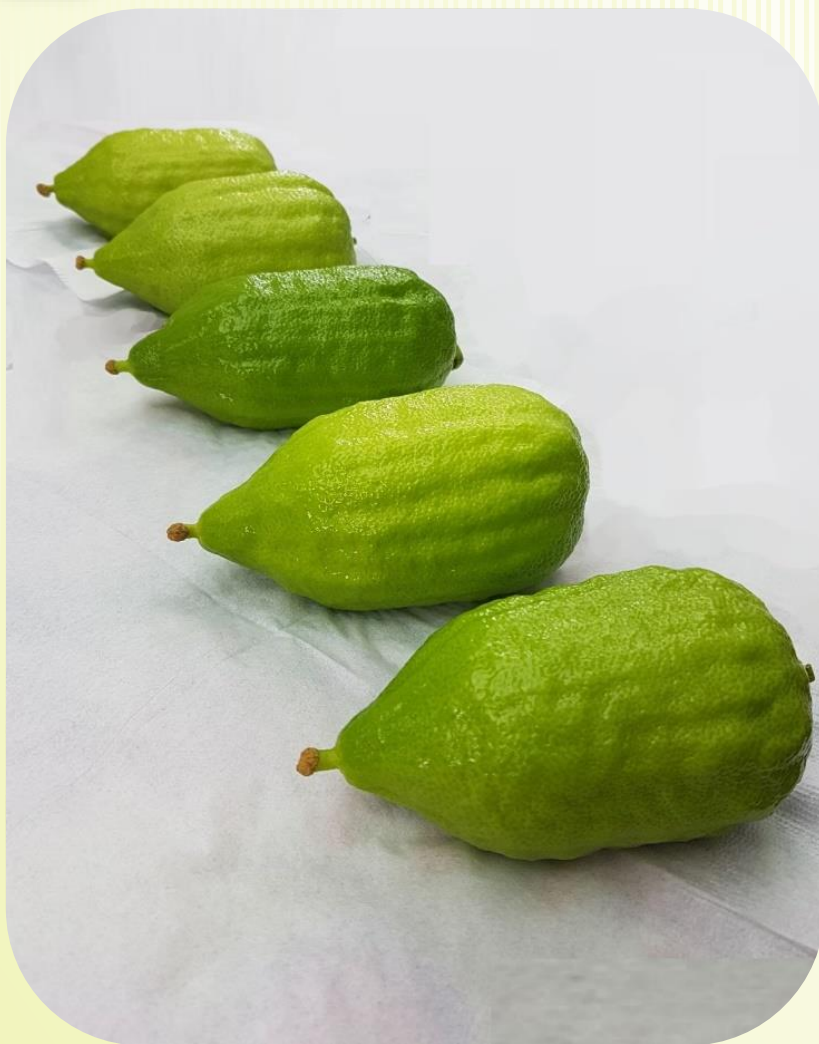
הרב יוסף שלום אלישיב
ירושלים

דין אתרוג בלי פיטם

שאלה: מה דין אתרוג בלא פיטם.

תשובה: נראה שצריך להזהר לקחת אתרוג עם פיטם, ריש לחוש שמא היה לו ונפל
בעודו מחובר. דהנה בנטלה פטמתו המפורש בסוכה (לה, ב), נחלקו קמאי, יש הסוברים
דרווקא שנטלה כל הפטמה, ויש הסוברים דאפילו אם נטל חלק מעצו פסול ורק בנטלה
השושנתא לבד כשר, ויש דס"ל רגס בכה"ג לא יטול. והרמ"א (תרמ"ח ס"ז) כתב דכל זה
איירי בדין לו וניטלה, אבל אם לא היה לו מעולם כשר "וכן רוב האתרוגים שמביאים
במדינות אלו". והנה ד"ב, דכל פסולי אתרוג כגון ניקב וכו' פוסלים אפילו שהיה זה
במחבר, וא"כ גם בניטלה פטמתו אפי' היה זה כמחבר פוסל וא"כ יש לחוש לכך. ואפשר
דאם עדיין לא הגיע לגמר פריו כגון דגדל שליש דאין עליו עדיין שם אתרוג, ואם נטל אז
יהיה כשר. עכ"פ ודאי יש לחוש וליטול דוקא אתרוג עם פיטם וכנ"ל.

תשו' מרן הגרי"ש אלישיב צצוק"ל

לא נמצא בכל העיר אתרוג עם פיטם, ואלו דבריו בתשובתו (חלק ב' סי' כ"ח - כ"ט) למרן בעל שבט הלוי "וכל שכן היכא שנפל הדד לגמרי ונשאר במקומו גומא ריקנית איני רואה שום היתר לברך עליהם שלא בשעת הדחק כשיש בעיר אתרוג אחר", ומסיים תשובתו "וישראל קדושים הם ומחפשים בחיפוש אחר חיפוש אתרוג הדר ומהודר ועל זה אינם שמים לב".

והנה בעל שבט הלוי (ח"א סי' קע"ז) משיב לבעל קנה בושם שאפילו שבודאי לפום רהיטת ההלכה הצדק איתו, "איברא יש לי ללמוד זכות על המקילים בזה", שמאחר שמתייבשים ונופלים בדרך הטבע ולא מפני איזה ריעותא חשיב שמעולם לא היה הפיטמא חלק של גוף האתרוג, עיי"ש.

אולם הקנה בושם עדיין לא ניחא ליה בזה, ולדעתו מה שכתב השבט הלוי הוא רק בכדי ללמד זכות על המקילים, "המעין שם יראה שטרח ויגע ללמוד זכות על המקילים בזה מאחר דבאותם מקומות הוא דבר טבעי שנושר הפיטם בעודו באילן", ומוסיף לפלפל בענין בארוכה,

ומסיים "ועדיין צ"ע בכל זה". ומסקנת דבריו שודאי מן הראוי להזהר ליקח אתרוג עם פיטמא, ולכל הפחות יהיה עדיין בולט קצת הפיטמא למעלה מן האתרוג.

וכן כתב ראב"ד ירושלים הגאון הגדול רבי משה שטרנבוך שליט"א בספרו תשובות והנהגות (ח"ג סי' קפ"א אתרוג אות ה'), דכיום שמצאו דרך לגדל אתרוגים עם פיטם שאינו נושר, וחלק גדול מהאתרוגים כיום הם עם פיטם, ודאי לכתחלה אין להכשיר אתרוג בלי פיטם כי חסר בהדר בעצם האתרוג,

אתרוג עם פיטום עדיף מדיקדוקי נקיות

(ב) **אתרוג** עם פיטום יש לכעדיף ביותר מדיקדוקי נקיות שהוא חליצה דכלכתא כי פיטום יותר מבוחר נגמרא שאתרוג יש לו פיטום, אלא שאם פומכין להקל כמו שכתב הרא"ש משום דכיינו רבנן, אבל אם יש יכולת להיות לו אתרוג עם פיטום צודדי יש לכעדיף, כן נראה פשוט.

עמק התשובה ח"ה סי' מ"ט סק"ב

הפוסקים דבודאי שאתרוג עם פיטום עדיף וקודם לדקדוקי נקיות שאינם אלא מצד חומרא של "הדר", וכמו שכותב בעמק התשובה להגה"צ רבי יחזקאל ראטה אב"ד קארלסבורג (ח"ה סי' מ"ט ס"ק ב'), שדבר פשוט שאתרוג עם פיטום עדיף מדקדוקי נקיות.

"נראה שכהיום יש לדקדק מאד להשיג אתרוג עם פיטום, דכל הסברא להכשיר אתרוג בלי פיטום היינו במקום שמעיקרא גדלים הם בלא פיטום, ואם נושר באמצע גידולם הטעם להכשיר הוא רק משום שכך הוא דרך גידולו אין בזה פסול הדר כיון שדרכו כן הדר גם כה"ג, אבל כהיום שמצאו דרך לגדל אתרוגים עם פיטום ואינו נושר וחלק גדול היום עם פיטום, ודאי לכתחלה אין להכשיר בלי פיטום שחסר היום בהדר בעצם האתרוג".

ומאחר שהקפידא ליטול אתרוג עם פיטום אינה חומרא בעלמא, אלא לפי הרבה פוסקים יש ליזהר בזה לכתחילה מצד ההלכה, לכן נקטו

אתרוגי בענעדיקט ללא חשש אתרוגי מים ("וואסער אתרוגים")

שבמקרים רבים צורת האתרוג משתנה קצת עם ירידת כמות המים שבו.

במותג האיכות "בענעדיקט אתרוגים" לא מתעסקים כלל עם אתרוגים כאלו, ומשווקים אך ורק אתרוגים חזקים שגדלו והתפתחו כראוי בעץ האתרוגים, כך שהם מחזיקים מעמד ביופים ובהידורם לאורך זמן.

בשוק האתרוגים קיימים "וואסער אתרוגים" - אתרוגים שבעל הפרדס ממהר את קצב גידולם, ובפרט לקראת סוף עונת הקטיפה משקה את השדות בכמויות רבות של מים הרבה מעבר לרגיל, מה שגורם למילוי יתר של הפרי במים, ומכיון שהאתרוג אינו שווה על העץ זמן מספיק אינו מתפתח כראוי, ובמשך הזמן הוא מאבד ממשקלו, בנוסף לכך

קטיף האתרוגים - מיון ואריזה

האתרוגים המוכאים לבית האריזה

מיון ראשוני

לוודא שאכן עומדים הם ברמות הידורם לאחר הטלטולים שעברו במשלוח, כל אתרוג שכבר לא עומד בדרגה הגבוהה ש"בענעדִיקט אתרוגים" דורשים נפסל לשיווק, ומשם יוצאים האתרוגים לחנויות לזכות את המהדרין במצוות לקיים מצות ארבעת המינים באתרוג מיוחד בכשרותו ובהידורו.

■ ■ ■

בשעת הקטיף נקטפים האתרוגים בזהירות רבה שלא יפגמו, כשלושים עד ארבעים אחוזים מהקטיף נזרקים עוד בפרדס, שאר האתרוגים מובאים לבית האריזה ועוברים תהליך של שטיפה וניקיון, לאחריו הם יוצאים נקיים מכל שארית של לכלוך חול וכדומה.

לאחר מכן מתחיל מיון ראשוני - מוציאים את כל האתרוגים שיש בהם שאלה כלשהי, כך גם את אלה שאינם מספיק יפים גם כשאין בהם פסול כלשהו, שאר האתרוגים מסווגים במיון קפדני במדרגות הידור שונות לפי רמת הניקיון והגידול, ב"אתרוגי בענעדִיקט" מתייחסים הן להידור

בגידול האתרוג, שהאתרוגים יהיו בעלי גידול נאה ("פרי עץ הדר"), והן לניקיון האתרוג, כך שלמעשה אתרוג מושלם יוצא ביחס של אחד לחמש או שש מאות בלבד.

לאחר מכן האתרוגים נארזים בזהירות רבה לפי רמות ההידור השונות ונשלחים לכל תפוצות ישראל, כאשר האתרוגים מגיעים ליעדם נעשה בהם מיון חוזר, בכדי

MOSHE BRANDSDORFER

RABBI OF

**HEICHAL HORO'OH
JERUSALEM**

3 ZONNENFELD ST. TEL. 972-2-5322775
HOME: 972-2-5370033

משה בראנדסדארפער

אב"ד ור"מ היכל הוראה ירושלים

נשיא בני התורה 'היכל הוראה' בארץ הקודש
מסוד אאמור מרן חוקת בשם זי"ע
מחבר ספרי 'היכל הוראה' תשובות והוראות
פשיחוק ירושלים תוכביא

בס"ד מ"ו מנחם אב תשע"ט לפ"ק

הנני מאשר בזה את אתרוגי מרוקו מבית "בענעדיקט אַתְרוּגִים" אשר ישווקו
לקראת חג הסוכות תש"פ הם בחזקת בלתי מורכבים וללא שום חששות והם
כשרים להמדרין למצות ד' מינים

וע"ז באעה"ח בברכת מוח"ט

Handwritten signature in blue ink.

RABBI AVRAHAM CHAIM ADES

Dayan in bait vegan
58 hapisga street

JERUSALEM

הרב אברהם חיים עדס
מח"ס "ארבעת המינים למהדרין"
ומו"ץ בשכונת בית וגן
רח' הפסגה 58
בית וגן, ירושלים

בס"ד אלול תשע"ט

הנני לאשר בזה את אתרוגים המרוקאים המובאים ע"י חברת "בענעדיקט
אתרוגים" הם אתרוגים מוסמכים שאינם מורכבים ללא שום חשש, ואפשר
לקיים בהם מצות ארבעת המינים למהדרין מן המהדרין.

ובזכות קיום מצות "ארבעת המינים כהלכתה" נזכה לגאולה השלמה במהרה
בימינו אמן.

בעה"ח

כנהגות

התאחדות הרבנים דארה"ב וקנדה CENTRAL RABBINICAL CONGRESS OF THE U.S.A. AND CANADA

Kashrus Division

בי"ד המיוחד לעניני כשרות

הרב יחיאל יצחק סג"ל שליט
א"ת

חבריו
הרבנים רבי אברהם יצחק ווייסנברג, רבי
האגודת מנהל
הרבנים רבי משה ווייסנברג, רבי
האגודת מנהל
הרבנים רבי יצחק ווייסנברג, רבי
האגודת מנהל

תעודת הבשר

הרינו מאשרים בזה:

שאתרוגי בענעדיקט

הנם תחת השגחת הרבנים הנ"צ שליט"א חברי בי"ד המיוחד לעניני כשרות, האתרוגים נקטפו תחת עינא פקחא של משגיחים מומחים והם בחוקת בלתי מורכבים, והם כשרים ומהודרים לצאת בהם מצות ד' מינים. תוקף התעודה לחג הסוכות תש"פ הבעל"מ.

הבעה"ח ו' תשרי תש"פ לפ"ק.

יחיאל יצחק סג"ל שליט
מנהל כללי, וספרא דדיינא

האישורים המעודכנים מוצגים ברשת חנויות 'אתרוגי בענעדיקט'

הרה"ג רבי
אברהם חיים
עדס שליט"א
מו"ץ
בירושלים
מחבר ספר
'ארבעת
המינים
למהדרי'
בבדיקת
אתרוגים
בפרדס
במרוקו

גאב"ד
היכל
הוראה
הגאון
רבי משה
ברנדסדורפר
שליט"א
בבדיקת
אתרוגים

אדמו"ר מסערדהעלי הרה"ג רבי הלל ווייסנברגער שליט"א
ראש הרבנים במחלקת הכשרות של התאחדות הרבנים דארה"ב וקנדה
בהוראות למשגיחים ממייני האתרוגים במרוקו

מוקדי המכירה של בענעדיקט אתרוגים בארה"ק

ירושלים

רמת שלמה

אולם בית הכנסת
"חזון איש"
רח'
הרב בצלאל זולטי 23

עזרת תורה

בית המדרש הגדול
ויזאל משה
"סאטמאר"
רח' אבן האזל 24

גני גאולה

"נחלת עקיבא"
רח' תכלת מרדכי 6

גוש שמונים

רח' גרוסברג 1
פינת עלי הכהן

מאה שערים

רח'
מאה שערים 21

בני ברק

בר אילן

המרכז
לארבעת המינים
"אתרוגי משי"
רח' בר אילן 7

סאטמאר

"המרכז לארבעת
המינים" (שווארץ)
אולמי שמח תשמח
רח' ישמח משה 27

בן זומא

"המרכז"
לארבעת המינים
אולם בית הספר
רח' בן זומא 15

רבי עקיבא חזון איש

"אתרוגי בענעדיקט"
רח' חזון איש 2
פינת רבי עקיבא

כיכר אדלר

"אתרוגי טרקלין"
רח' השומר
מול כיכר אדלר

חיפה והצפון

מרכז אתרוגי בענעדיקט
חיפה והצפון
טל: 054-8415309

מודיעין עילית

המכירה של דוידזון
רח' שאגת אריה
בבית שלישי של בית הכנסת

ארעד

רבי מאיר 11
(סמוך לבית הוראה)

לפרטים נוספים: 052-7-162-163

לשמיעת שעות הפתיחה ולמענה בנושי מכל המוקדים:

02-571-65-65 (רב קווי)

